

प्रकरण पहिले

भारतातील व महाराष्ट्रातील साखर उद्योग

१) भारतातील साखर उद्योग :

भारतातील साखर उद्योगाचा अभ्यास करताना या उद्योगाचा थोडक्यात ऐतिहासिक आढावा घेणे उद्बोधक ठरेल.

अ) प्राचीन काळातील साखर उद्योग

ऊस आणि साखर यांचे उत्पत्तीस्थान म्हणून भारत ओळखला जातो. 'शर्करा' या नावाने हिंदू वेदशास्त्रात साखरेसंबंधीचा उल्लेख आढळून येतो. शर्करा या शब्दाची व्युत्पत्ती अशी सांगितली जाते. 'भारतात प्राचीन काळी साखर अत्यंत सौम्या पध्दतीने तयार केली जात असे, ऊसाचे तुकडे करून ते घाण्यासारख्या अवजड यंत्रात फिरवून मिळालेला ऊसाचा रस उकळून त्याचे स्फटीक तयार केले जात असे. त्या स्फटीकांना एकसारखा आकार नसे म्हणून ग्रंथेळ म्हणजे रतीच्या आकाराची या अर्थाने साखरेला शर्करा या नावाने संबोधिले गेले. '१

भारतामध्ये प्राचीन काळी साखर उत्पादनाचे तंत्र विकसित झाले असल्याचा उल्लेख १६ व्या शतकात प्रसिद्ध झालेल्या चिनी ज्ञानकोशात आढळतो. चिनी बादशहा 'ताईसंग' याने साखर तंत्राचा अभ्यास करण्यासाठी मगध साम्राज्यामध्ये चिनी माणसे पाठविली होती असे या ग्रंथात नमूद करण्यात आले आहे. १

1. Hadaye P.G. : Godwa, Balord House, Mangalore Street, Bombay, August 1985, p.40.

2. Memoria C.B. : Organisation and Financing of Industry in India, Kitab Mahal, 1971, p. 461.

ब) आधुनिक साखर उद्योगाची सुखात - स्वातंत्र्य पूर्वकाळ

प्राचीन काळी भारतात तयार होणारी साखर आज उपलब्ध असलेल्या साखरेपेक्षा वेगळी होती. ज्याला आधुनिक पध्दतीने साखरेची उत्पादन निर्मिती म्हणता येईल असा साखर कारखाना भारतात सर्वात प्रथम उत्तर प्रदेशात (त्यावेळच्या संयुक्त प्रांतात) मेरवा येथे १९०३ मध्ये स्थापन झाला.^३ पण सरकारच्या मुक्त व्यापारी धोरणामुळे भारतात साखर उद्योगाच्या विकासात अडथळे आले. मुक्त बाजारपेठेमुळे परदेशी साखर भारतीय साखरेशी जबरदस्त स्पर्धा करू लागली. १९३२ मध्ये सरकारने या उद्योगाला संरक्षण दिले. या संरक्षण धोरणामुळे १९३०-३१ ते १९३५-३६ या कालावधीत भारतातील साखर कारखान्यांची संख्या २९ वरून १३५ वर पोहोचली. १९३७ च्या आंतरराष्ट्रीय साखर कराराचा या उद्योगावर पुन्हा विपरीत परिणाम झाला. कारण या करारामुळे साखर उत्पादन करणा-या इतर १७ राष्ट्रांना भारतात साखर विकण्याची परवानगी मिळाली. मात्र भारताला फक्त ब्रह्मदेशात साखर विकण्याची परवानगी मिळाली. १९४२ मध्ये हा करार रद्द करण्यात आला.

खालील कोष्टक स्वातंत्र्यपूर्व काळातील भारतातील साखर उद्योगाच्या विकासावर प्रकाश टाकते :

-----

३) Batra, S.M. : Panipat and Sonapat Co-operative Sugar Factories : A Comparative Analysis of the Impact of Agrarian Relation in Co-operative Performance Presented in Workshops on Co-operative Enterprise and Rural Development in India, New Delhi : 26-31, December, 1985.